

Wacław Jarmolowicz
Dawid Piątek
Katarzyna Szarzec

ROZDZIAŁ 5

LIBERALIZM EKONOMICZNY A STRATEGIE TRANSFORMACJI GOSPODARCZEJ. PRZYPADEK POLSKI¹

Wprowadzenie

Liberalizm jako pojęcie wywodzące się z filozofii, ale upowszechnione również szeroko w ekonomii, jest w przesłaniu swych treści znaczeniowo wyraziste, chociaż złożone i obejmujące swym zakresem różne odmiany tegoż liberalizmu. Jako kierunek w rozwoju myśli ekonomicznej, liberalizm gospodarczy to wyróżniający się na tle innych zbiorów idei i wartości charakterystycznych nie tylko dla sfery ekonomicznej, ale także społecznej i politycznej, składających się na względnie spójną – choć zróżnicowaną – koncepcję człowieka i społeczeństwa gospodarującego. Liberalizm jako koncepcja ekonomiczna może być przy tym rozpatrywany w ujęciu konceptualnym, chronologicznym, podmiotowym i wreszcie przedmiotowym. Stąd też zasadnym jest – w jego prezentacji i interpretacji - stosowanie określonej dyrektywy metodologicznej uwzględniającej to zróżnicowanie. W niniejszym opracowaniu na plan pierwszy wysuwamy przedmiotowe ujęcie koncepcji liberalizmu gospodarczego, a więc jako nurtu w miarę jednorodnego, odwołującego się do sfery gospodarowania, o określonej genezie i wyraźnych postulatach teoretycznych. Przyjęcie powyższej perspektywy badawczej zostanie przy tym odniesione jednocześnie do koncepcji transformacji ustrojowej, a w szczególności gospodarczej, z uwzględnieniem hipotezy, że dokonywała się ona pod wpływem istotnym – chociaż nie wyłącznym – właśnie koncepcji liberalnych, i to zarówno tych, które wywodzą się z dorobku myśli klasycznej i neoklasycznej jak też bardziej nam współczesnych, a kontynuujących i rozwijających tenże dorobek.

Transformacja gospodarcza, która miała miejsce w latach 90. ubiegłego stulecia w Europie Środkowej i Wschodniej, oznaczała przejście od gospodarki centralnie zarządzanej do rynkowej. Obejmowała przy tym całościową i radykalną zmianę ogólnych celów i warunków gospodarowania wszystkich podmiotów. Nie była zatem kolejną i ograniczoną próbą zreformowania istniejącego ustroju centralistycznego, ale zmianą o charakterze jakościowym (przełomowym), w ramach której dokonywano zerwania z wcześniej obowiązującą logiką gospodarowania. Co do konieczności dokonania transformacji gospodarczej panował przy tym – przynajmniej wśród ekonomistów – istotny konsensus. Rozbieżności dotyczyły natomiast samego sposobu jej przeprowadzania, a także tempa i zakresu zmian. Wobec braku bezpośrednich i porównywalnych doświadczeń, kraje dokonujące jej – najpierw i na zasadniczą skalę środkowoeuropejskie a więc i takie jak: Polska, Węgry i Czechosłowacja, zmuszone były kreować i realizować własne, w znacznym stopniu pionierskie, programy zmian ustrojowych. Tym niemniej kierunek tych zmian w rozumieniu potrzeby i konieczności budowy (i odbudowy) gospodarki rynkowej, i to przez odwołanie się do teorii i praktyki funkcjonowania

---

¹ Praca powstała w ramach projektu badawczego własnego finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, projekt pt. „Wpływ koncepcji liberalnych na proces transformacji gospodarczej w Polsce”, nr NN 112 335534.

wysoko rozwiniętych krajów Europy Zachodniej, Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej i innych jeszcze, był również jednoznacznie określony.

Biorąc zatem powyższe pod uwagę, celem artykułu czynimy próbę rekonstrukcji głównych typów strategii gospodarczych związanych z dokonującą się transformacją gospodarczą, jak też i wskazanie na to, jaką rolę w kreowaniu i realizacji tych strategii miały – czy też mogły mieć – idee i wartości związane z liberalizmem gospodarczym, i to ze szczególnym uwzględnieniem „polskiego” przypadku transformacji.

Liberalna koncepcja człowieka

Model liberalnej jednostki gospodarującej stworzony został przez A. Smith'a w *Badaniach nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*. A. Smith dokonał w tym dziele opisu i analizy rzeczywistości gospodarczej, na podstawie czego zidentyfikował także pewne prawidłowości i reguły rządzące wymianą dóbr pomiędzy ludźmi. Ważną rolę w wyjaśnianiu tych reguł zajmuje koncepcja „niewidzialnej ręki”, która „kieruje” działaniami podmiotów gospodarujących². W myśl tej koncepcji efektem działania podmiotu jest nie tylko realizacja obranego przez niego celu, ale też wzrost bogactwa narodu dokonujący się poprzez wymianę dóbr, którego to procesu jest on uczestnikiem. Skoro wszystkie podmioty tak się zachowują, to – ze względu na społeczny podział pracy – każdy osiąga pewne korzyści i w gospodarce zwiększa się poziom bogactwa. Aby koncepcja „niewidzialnej ręki” była utrzymana i następował wzrost bogactwa narodów, podmioty gospodarujące muszą posiadać trzy atrybuty: wolności, własności i racjonalności. Stanowią one kanon, właściwej liberalizmowi gospodarczemu, koncepcji człowieka (Przybysz, 1997, s. 3).

A. Smith i kolejni ekonomiści „skorzystali” z pojęcia wolności, przyjętej przez klasyczny liberalizm angielski, w którym wolność jest rozumiana jako brak ingerencji państwa w decyzje i działania człowieka (Szerzej o miejscu przymusu w doktrynie liberalnej, Kuniński, 2006, s. 127-139). W ekonomii, wolność traktowana jest jako prawo naturalne, przynależne jednostce, oznaczające brak przymusu zewnętrznego w sytuacji podejmowania przez nią decyzji i działania. Człowiek istnieje więc jako jednostka autonomiczna, która sama decyduje o sobie, a państwo – poprzez tworzone prawo – ewentualnie może mu umożliwić korzystanie z wolności.

W ekonomii, pojęcie „wolność” odnosi się do jednostki gospodarującej, ale też do rynku jako „wolnego rynku”, na którym działają te jednostki. Idea wolnego rynku (Szerzej o historii idei wolnego rynku, Filek, 2002, s. 67-75) pojawiła się jako sprzeciw wobec przymusu państwa, ingerującego w gospodarkę i osłabiającego swobodę gospodarowania. Oddaje ją słynne hasło fizjokratów „*laissez faire, laissez passer*”. Wyższe korzyści osiąga społeczeństwo funkcjonujące w warunkach wolnego rynku. Z tego powodu ingerencja państwa powinna być ograniczona tylko do spełnienia trzech obowiązków: „obrony społeczeństwa przez gwałtem lub inwazją ze strony innych niezależnych społeczeństw”, „ustanowienia i ścisłego przestrzegania wymiaru sprawiedliwości” oraz „ustanowienia i utrzymywania pewnych urządzeń publicznych i publicznych instytucji” (Smith, t. 2, 1954, s. 395). Czynnikiem, który reguluje zasady współpracy gospodarczej między podmiotami jest przede wszystkim prawo. Z jednej strony stanowi ono przymus, bo ingeruje w wolność jednostki, tworząc ograniczenia pewnych działań, ale z drugiej – staje się gwarantem bezpieczeństwa, wolności i własności.

---

² Według A. Smith'a, człowiek „(...) gdy kieruje wytwórczością tak, aby jej produkt posiadał możliwie najwyższą wartość, myśli tylko o swym własnym zarobku, a jednak w tym, jak i w wielu innych przypadkach, jakaś niewidzialna ręka kieruje nim tak, by zdążył do celu, którego wcale nie zamierzał osiągnąć. Społeczeństwo zaś, które wcale w tym nie bierze udziału, nie zawsze na tym źle wychodzi. Mając na celu swój własny interes człowiek często popiera interesy społeczeństwa skuteczniej niż wtedy, gdy zamierza służyć im rzeczywiście”. A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, Warszawa 1954, t. 2, Warszawa 1954, s. 46.

W filozofii politycznej klasycznego liberalizmu pojęcie wolności i własności prywatnej są ze sobą ściśle powiązane (Kuniński, 2006, s. 141 i nast.). Jednostka ma prawo do własności prywatnej, które przysługuje jej ze względu na wolność. Własność jako prawo naturalne, które zostało dane człowiekowi wraz z jego stworzeniem, określona została przez J. Locke'a w „Drugim traktacie o rządzie”. Wyprowadzał on własność z pracy ludzkiej i z okresu przedpaństwowego (Locke, 1992, s. 181). Człowiek ma prawo do posiadania i korzystania z efektów swojej pracy w postaci nowych dóbr. Natomiast gwarancją instytucji własności jest stanowione prawo i rząd (Locke, 1992, s. 194), które zapewniają nienaruszalność własności i chronią przed ingerencją innych.

Wprowadzone przez J. Locke'a do myśli liberalnej koncepcje wolności i własności zostały szybko przejęte przez ekonomię i potraktowane jako fundamenty gospodarki wolnorynkowej. W teorii ekonomii i gospodarce rynkowej podkreśla się prymat własności prywatnej nad zbiorową, bo ta pierwsza stanowi podstawę bytu, rozwoju jednostki i społeczeństwa. Ponadto jak twierdzili L. Mises i F.A. von Hayek rachunek ekonomiczny jest możliwy tylko wtedy, kiedy istnieje swobodne dysponowanie zasobami i kształtowanie się ich cen, a to gwarantuje wolna konkurencja i własność prywatna. Według L. Misesa uspołecznienie środków produkcji w gospodarce socjalistycznej uniemożliwia ich prawdziwą wycenę oraz – co się z tym wiąże – kalkulację i racjonalne gospodarowanie, a tym samym: „... każdy krok, który oddala nas od prywatnej własności środków produkcji i od użycia pieniądza, oddala nas od racjonalnej ekonomiki” (Mises, s. 119, cyt. za Michałowski, 1993, s. 87). F.A. Hayek przestrzegał przed socjalizmem, uważając, że jest to ustrój zagrażający wolności jednostki (Szerzej: Hayek, 1989). Zastąpienie własności prywatnej i wolnej konkurencji własnością państwową i planowaniem, powoduje bowiem zniewolenie społeczeństw.

Liberalnej jednostce gospodarującej przypisana jest także cecha racjonalności. Jest to racjonalność instrumentalna, odnosząca się do ludzkiego działania. Działanie jest uznawane za racjonalne tylko wtedy, gdy podmiot do realizacji celu wybiera – w oparciu o swą wiedzę – najbardziej efektywne środki. Wybór celu i sposobu jego realizacji jest przy tym wolnym wyborem jednostki. Racjonalna jednostka gospodarująca – nazywana modelem *homo oeconomicus* – jest widoczna u A. Smitha, który opiera się na nim, wyjaśniając mechanizm „niewidzialnej ręki”. Jednostka gospodarująca według A. Smitha kieruje się jedynym motywem: korzyści osobistej (zaspokojenia swoich potrzeb materialnych, osiągnięcia bogactwa) (Smith, t. 1, 1954, s. 21). W gospodarce liberalnej wszyscy realizują własne korzyści, nie czyniąc przy tym krzywdy innym, co przyczynia się do wzrostu bogactwa całego narodu ze względu na skłonność podmiotów do wymiany. Człowiek kieruje się w działaniu gospodarczym swoim dobrem i interesem, a nie dobrem ogółu. Kierowanie się dobrem ogółu nie daje bogactwa, jak bowiem stwierdza A. Smith: „Nigdy nie zdarzyło mi się widzieć, aby wiele dobrego działy ludzie, którzy udawali, że handlują dla dobra społecznego” (Smith, t. 2, 1954, s. 45).

Oprócz uznania tak rozumianego egoizmu za wiodący cel ludzkiej działalności w sferze gospodarki, klasycy myśli liberalnej odwoływali się również do wiedzy, która przyczynia się do zwiększenia bogactwa. Jedną z korzyści płynących z zakładanej wolnej konkurencji była możliwość szybkiego przekazu informacji o stanie rynku. Dzięki wolnej konkurencji przedsiębiorcy współzawodniczą ze sobą, a to zbliża ceny do poziomu kosztów produkcji i uzależnia produkcję od potrzeb konsumentów. Stymuluje to jednocześnie proces rozwoju gospodarczego, mający na celu coraz pełniejsze zaspokajanie potrzeb ludzkich. Skoro wszystkie podmioty tak się zachowują, to ze względu na społeczny podział pracy, każdy osiąga pewne korzyści, a więc w gospodarce zwiększa się poziom bogactwa i osiągnana jest równowaga.

Liberalną jednostkę gospodarującą cechuje indywidualna wolność, obejmująca wybór, wolę i działanie. Jej działanie jest wynikiem wyboru, posiadanych zasobów i racjonalnego

gospodarowania. Koncepcja liberalnej jednostki gospodarującej nie zmieniła się w zasadzie od momentu jej sformułowania przez Adama Smitha. Dalej utrzymywane są w nurcie liberalnym ekonomii atrybuty jednostki: wolność, własność i racjonalność, choć podlegały one różnym modyfikacjom. Postulat wolności gospodarczej i własności prywatnej jest wyróżnikiem tego nurtu, zaś jego znaczenie nawet zwiększyło się, i to zwłaszcza kiedy zaczęły równolegle funkcjonować dwa typy ustroju gospodarczego: kapitalizm i socjalizm. Eksponowanie walki o wolność jednostki gospodarującej podjęte zostało m.in. przez ekonomistów austriackich, którzy krytykowali socjalizm i sprzeciwiali się koncepcji zniewolenia jednostki przez państwo o ustroju gospodarki centralnie zarządzanej. Słynny zaś propagator idei wolnego rynku i wolnego wyboru M. Friedman sprzeciwiał się zarazem zwiększaniu się roli państwa w gospodarce, analizując z kolei przypadki już krajów kapitalistycznych. Głosił zaś on, że większa ingerencja w gospodarkę nie tylko stanowi zagrożenie dla prawa wolności jednostki i swobodnego działania gospodarczego, ale jest również nieefektywna i ma negatywne konsekwencje dla gospodarki.

W wyniku analizy doświadczeń krajów o gospodarce kapitalistycznej i socjalistycznej oraz toczonej „nieustannie” debaty naukowej pomiędzy reprezentantami nurtu liberalnego³ i interwencjonistycznego⁴, sprecyzowano więc również sytuacje, kiedy wolność gospodarowania może być ograniczona i interwencja państwa jest konieczna. Te sytuacje to zaś mianowicie – i najogólniej takie w których ma miejsce zapewnienie ładu instytucjonalno-prawnego w warunkach przestrzegania rządów prawa oraz występowania ułomności rynku (*market failures*).

Transformacja gospodarcza – jej cele, uwarunkowania i kierunki

Rekonstruując i porównując tu wskazane wyżej – i podstawowe – założenie i kierunki liberalnej koncepcji gospodarowania, zwróćmy z kolei uwagę na zasadnicze cele, metody i formy działań i przedsięwzięć związanych z transformacją gospodarczą, jako sposobem przywracania „do życia” idei i wartości, które leżą u podstaw funkcjonowania każdej (bez względu na jej opcję ustrojową) gospodarki rynkowej. Transformacja gospodarcza to bowiem zarazem jeden z podstawowych aspektów transformacji ustrojowej w ogóle. Celem zaś transformacji gospodarczej w Europie Środkowej była – i pozostaje – budowa i odbudowa gospodarki rynkowej. Cel ten jednoznacznie wskazuje na ustrojowy i rewolucyjny charakter tego przedsięwzięcia, a jednocześnie implikuje, że zmianie ulec muszą trzy zasadnicze cechy „zmienianego” ustroju, a mianowicie: dotychczasowy (nakazowo-rozdzielczy) mechanizm alokacji zasobów, rodzaj dominującej (państwowej) formy własności oraz rola (bierna) pieniądza w gospodarce.

Podkreślić tu także należy, iż dokonywana transformacja ustrojowa miała bezprecedensowy charakter (Dąbrowski, 1996, s. 3) i znacząco różniła się od wcześniejszych i tzw. transformacji instytucjonalnych⁵ czy też – inaczej jeszcze – różnych prób reform gospodarczych w okresie gospodarki centralnie zarządzanej. Charakteryzował ją przede wszystkim niezwykle szeroki zakres zmian, które dotyczyły zarówno sfery politycznej jak i gospodarczej. Tempo zmian w sferze politycznej było przy tym z zasady szybsze niż w gospodarczej. Na skutek tego zmiany gospodarcze przeprowadzane były w warunkach demokracji. Ponadto,

³ Do nurtu liberalnego zaliczane tu są szkoły w ekonomii: monetarystyczna, nowa ekonomia klasyczna, teoria realnego cyklu koniunkturalnego oraz austriacka.

⁴ Do nurtu zaś interwencjonistycznego zaliczane są z kolei: keynesizm, neokeynesizm, postkeynesizm.

⁵ Inne wielkie transformacje instytucjonalne to: klasyczna demokratyzacja, demokratyzacja neoklasyczna, pro-rynkowa reforma w krajach niekomunistycznych, azjatycka transformacja postkomunistyczna. Por. L. Balcerowicz, Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Szkice z przełomu epok, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 169.

należy docenić również pokojowy charakter zachodzących zmian (Balcerowicz, 1997, s. 172-175). Warunki podjęcia transformacji w Europie Środkowej były zarazem trudniejsze niż warunki wcześniej przeprowadzonych transformacji instytucjonalnych⁶.

Wśród głównych elementów podjętej transformacji gospodarczej wymienia się na ogół takie jak: stabilizację makroekonomiczną, liberalizację mikroekonomiczną i zasadniczą przebudowę instytucjonalną połączoną z prywatyzacją (Balcerowicz, 1997, s. 179).

Występująca w większości krajów centralnie-zarządzanych nierównowaga wewnętrzna i zewnętrzna wymagały najpierw przywrócenia stabilizacji makroekonomicznej. Było to zadanie priorytetowe. Bez ustabilizowania gospodarki nie można było bowiem podejmować udanych przemian w obszarze liberalizacji i przebudowy instytucjonalnej. Stabilizacja stanowiła więc warunek konieczny – choć i niewystarczający – dla powodzenia dalszych działań (Csaba, 1995, s. 79-80; Åslund, Boone, Johnson, 1996, s. 218). Jej głównym celem było przywrócenie walucie krajowej cech „dobrego” pieniądza oraz stworzenie mechanizmu cenowego oczyszczającego rynek (Kołodko, 1991, s. 6; Csaba, 1995, s. 79). W skład planu stabilizacji wchodziły działania zmierzające do zaostrzenia polityki fiskalnej i polityki pieniężnej oraz likwidacji nawisu inflacyjnego (Gelb, Gray, 1991, s. 9). Jednocześnie takie zmiany w powyższym obszarze jak: liberalizacja cen, likwidacja dotacji, dewaluacja czy też urealnienie stóp procentowych wpływały – w okresie krótkim – destabilizująco na gospodarkę (Kołodko, 1991, s. 15). Stabilizacja w długim okresie nie byłaby możliwa bez przebudowy instytucjonalnej (Antowska-Bartosiewicz, Małecki, 1991, s. 181). Zauważmy tu również, że utrzymanie stabilizacji makroekonomicznej nie było możliwe także bez liberalizacji gospodarki. Celem działań w tym obszarze było usunięcie ograniczeń działalności gospodarczej. Kwintesencją „liberalizacji” w sferze gospodarowania było „przejście” od rynku sprzedawcy do rynku nabywcy oraz radykalny wzrost znaczenia konsumentów wobec producentów (Åslund, 2002, s. 159). Otwarcie gospodarki na konkurencję zagraniczną, stanowiło zarazem sposób na zapewnienie jej racjonalnej struktury cen. Ponadto liberalizacja cen była warunkiem koniecznym utrzymania twardego ograniczenia budżetowego przedsiębiorstw. Bez racjonalnej struktury cen, zyski i straty nie mogły stać się wskaźnikami trafności decyzji ekonomicznych. Jednocześnie podkreślano, że nie należy rezygnować całkowicie z regulacji płac w przedsiębiorstwach, dopóki nie zostaną one zreformowane (skomercjalizowane) lub sprywatyzowane (Fischer, Gelb, 1991, s. 96-98; Jarmołowicz, 1992).

Dalszy, choć po części i równoległy obszar działań to zasadnicza przebudowa instytucjonalna gospodarki, a obejmująca także prywatyzację przedsiębiorstw. Do jej celów zaliczano (Gelb, Gray, 1991, s. 39; Schmidt, Schnitzer, 1993, s. 267-268): poprawę efektywności i restrukturyzację gospodarki; sprawiedliwy i powszechny podział własności; uzyskanie dochodów budżetowych; ograniczenie społecznych kosztów reform; przyciągnięcie kapitału zagranicznego i zdobycie *know-how*; stworzenie konkurencyjnych rynków i inne. Niekiedy podkreślano, że zasadniczym problemem nie był nawet transfer własności, lecz zainicjowanie restrukturyzacji i racjonalizacji gospodarki (Frydman, Rapaczynski, 1991, s. 256 i 267). Należy podkreślić, iż prywatyzacja stanowiła (właśnie w sferze własności) „instrument” wprowadzenia gospodarki rynkowej, a także utrwalenia demokracji i gwarantowania wolności politycznej (Dhanji, Milanovic, 1991, s. 13-17). Inne działania składające się na przebudowę in-

⁶ Jak stwierdza L. Balcerowicz, punktem wyjścia wcześniejszych transformacji był w Niemczech Zachodnich w roku 1948 „zawieszony” kapitalizm, a w innych krajach kapitalizm wypaczony. Natomiast punktem wyjścia do transformacji w Europie Środkowej był jak to określa L. Csaba, prekapitalizm czy nawet feudalizm. L. Balcerowicz, Socjalizm, kapitalizm..., op.cit., s. 170; L. Balcerowicz, Economic transition in Central and Eastern Europe: comparisons and lessons, The Australian Economic Review, 1st Quarter 1994, s. 47-48; L. Csaba, The capitalist revolution in Eastern Europe. A contribution to the economic theory of systemic change, Edward Elgar, Aldershot 1995, s. 17. Na temat innych różnic między transformacją postsocjalistyczną a powojenną odbudową czy też polityką dostosowawczą w krajach średnio zamożnych, szerzej: R. Portes, Transformation traps, Economic Journal 104/1994, s. 1179.

stytucjonalną to przede wszystkim tworzenie infrastruktury rynkowej, bez której sprawne funkcjonowanie gospodarki rynkowej nie jest w ogóle możliwe. Konieczne stały się również reformy systemów: podatkowego, polityki pieniężnej, bankowego oraz zabezpieczenia społecznego, dostosowujące je do nowego ustroju gospodarczego (Lavigne, 1999, s. 115).

Na tle dokonywanych zmian, tj. ich projektowania i wdrażania, pojawiły się oceny i kryteria dotyczące czasu i radykalizmu wprowadzanych zmian, a więc i stosowanych strategii. Zgodnie z dokonanymi wyróżnieniami mówić można zatem o opozycji: transformacja szokowa – transformacja gradualistyczna⁷. Definiując strategie transformacji posłużyć się można – uwzględniając radykalizm tego procesu – klasyfikacją rodzajów polityki zaproponowaną przez L. Balcerowicza. Jeżeli więc przyjąć, że politykę gospodarczą uważać można za kategorię zmiennej o trzech wymiarach, takich jak (Balcerowicz, 1997, s. 182): (1) szybkość w podejmowaniu decyzji wpływającą na okres jaki upływa pomiędzy wdrożeniem reformy gospodarczej a przełomem politycznym; (2) rozkładu ich realizacji w czasie (przy uwzględnieniu czasu trwania poszczególnych typów polityki transformacyjnej, a więc makroekonomicznej stabilizacji, mikroekonomicznej liberalizacji i zasadniczej przebudowy instytucjonalnej); (3) tempa ich realizacji (szybkość wdrażania w życie zmian w odniesieniu do określonych obszarów), to można wyodrębnić dwa przynajmniej typy strategii. I tak terapię szokową (radykalny i kompleksowy program gospodarczy, *big bang*) charakteryzuje to, że działania podejmowane są we wszystkich obszarach transformacji gospodarczej mniej więcej równocześnie, a ich realizacja przebiega w tempie największym z możliwych lub zbliżonym. Nacisk kładziony jest tu zarazem na paralelność zmian, jak i na tempo ich implementacji. Również działania, które ze swej natury są czasochłonne, powinny, zdaniem zwolenników⁸ tej strategii, rozpocząć się możliwie wcześniej i przebiegać z jak największą szybkością (Åslund, 2002, s. 71; Islam, 1993, s. 186; Sachs, Woo, 1997, s. 5; Staehr, 2003, s. 8; Wei, 1997, s. 1235). Czas podjęcia transformacji, aczkolwiek istotny, nie wpływa jednak na jej charakter. Może to być okres bezpośrednio po przełomie politycznym bądź później. Z kolei nieradykalny program zmian (terapia gradualistyczna, stopniowa, podejście ewolucyjne⁹) to strategia, która zakłada rozłożenie prowadzonych reform w czasie lub wdrażanie ich w różnych obszarach w tempie wolniejszym od maksymalnie możliwego do osiągnięcia¹⁰. Podkreśla się tu więc celowość i konieczność stopniowego wprowadzania zmian ustrojowych (Åslund, 2002, s. 71; Islam, 1993, s. 186; Staehr, 2003, s. 8; Wei, 1997, s. 1235).

Strategie transformacji – podstawy koncepcyjne

Za istotne podstawy koncepcyjne terapii szokowej uznaje się dość powszechnie ustalenia związane z tak zwanym „Konsensusem Waszyngtońskim” (Szerzej na temat Konsensusu Waszyngtońskiego: Williamson, 2002; Williamson, 1999; Williamson, 2003; Williamson,

⁷ Transformacja szokowa jest też określana jako radykalny i kompleksowy program gospodarczy lub big bang, a transformacja gradualistyczna nazywana jest stopniową lub ewolucyjną.

⁸ Zwolennicy tej koncepcji transformacji to m.in.: J. Sachs, D. Lipton, M. Bruno, M. Friedman, a w Polsce: L. Balcerowicz, M. Dąbrowski, A. Lipowski, W. Wilczyński, J. Winiecki. Por. W. Wilczyński, Warianty polityki transformacyjnej, *Ekonomista* 1-2/1995, s. 387. Szerzej na temat poglądów polskich ekonomistów na zagadnienia transformacji ustrojowej: E. Łukawer, Poglądy polskich ekonomistów na ogólne założenia transformacji systemowej, *Ekonomista* 6/1994; E. Łukawer, Z historii polskiej myśli ekonomicznej 1945-1995, Centrum Edukacji i Rozwoju Biznesu Olympus, Wyższa Szkoła Bankowości, Finansów i Zarządzania, Warszawa 1997; A. Wojtyna, Neoliberalne poglądy ekonomiczne w Polsce i ich wpływ na model transformacji, *Ekonomista* 5-6/1995.

⁹ Większość ekonomistów utożsamia transformację gradualistyczną z podejściem ewolucyjnym. Przeciwnie stanowisko prezentuje M. Lavigne. Por. M. Lavigne, op.cit., s. 119-120.

¹⁰ Zwolennicy transformacji nieradykalnej to m.in.: V. Amiel, K. Łaski, A. Nove, J. Berliner, D.M. Nuti, P. Murrell, G. Roland. Por. W. Wilczyński, Warianty polityki..., op.cit., s. 388.

2004), a także z dorobkiem szkoły monetarystycznej i nowej ekonomii klasycznej (Lavigne, 1999, s. 118-119; Roland, 2000, s. 328). Osiągnięcie celu, jakim jest zmiana ustroju gospodarczego uważane jest – w ich świetle – za niemożliwe bez radykalnego odrzucenia starych, blokujących proces reform instytucji (Murrell, 1997, s. 226). Zasadnicza zmiana warunków działania jest przy tym możliwa, gdyż reformatorzy posiadają wiedzę o funkcjonowaniu gospodarki rynkowej i potrafią ją wykorzystać. Co więcej, prawa ekonomii traktowane są tu jako uniwersalne, a co oznacza również możliwość przenoszenia na „reformowany grunt” instytucji dobrze funkcjonujących w innych krajach o orientacji rynkowych. Dobrym odzwierciedleniem rzeczywistości gospodarczej w powyższych działaniach staje się zwłaszcza: neoklasyczna teoria cen, standardowa makroekonomia i model *homo oeconomicus* (Szerzej: Piątek, Szarzec, 2008). Racjonalne podmioty gospodarujące dostosują więc swoje zachowanie do nowych warunków, jeżeli tylko poddane zostaną działaniu odpowiednich bodźców (Balcerowicz, 1997, s. 228-229). W tym kontekście niezwykle istotna jest również wiarygodność samych reformatorów, a która może być uzyskana dzięki działaniom radykalnym. Brak takiej wiarygodności i wskutek nie dość zdecydowanych działań, stawały się przecież wcześniej przyczyną niepowodzenia wielu podejmowanych prób reformowania gospodarki centralnie zarządzanej. Ustroje gospodarcze charakteryzują się bowiem pewną logiką funkcjonowania, która gwarantuje ich wewnętrzną spójność¹¹. Oznacza to, że wprowadzenie tylko pewnych elementów gospodarki rynkowej do funkcjonującej gospodarki centralnie zarządzanej, musi skończyć się – z założenia – niepowodzeniem (Kornai, 1992, s. 574). Dokonywane zmiany muszą bowiem również osiągnąć „masę krytyczną”, jeśli mają się w ogóle powieść. Wewnętrzna logika funkcjonowania ustrojów gospodarczych sprawia, że nie można „dowolnie” dobierać i łączyć różnych z zasady elementów funkcjonujących w odmiennych ustrojach gospodarczych.

Wśród podstaw gradualizmu na uwagę z kolei zasługują (Roland, 2000, s. 329)¹²: instytucjonalne podejście do gospodarki, oparte na nowoczesnej mikroekonomii i niekooperacyjnej teorii gier; ewolucyjne ujęcie przemian w ekonomii; oraz filozoficzny sceptycyzm (charakterystyczny np. dla K. Popper’a), a kładący nacisk na względną nieznaną gospodarki i społeczeństwa, niepewność oraz społeczną awersję do zmian radykalnych.

Zwolennicy transformacji gradualistycznej zwracają przy tym uwagę na „obudowę” instytucjonalną gospodarki. System ekonomiczny jest dla nich produktem historii i społeczeństwa. Zrozumienie zaś sposobu funkcjonowania rynku nie jest tu jeszcze tożsame ze zrozumieniem procesu jego powstawania. W warunkach przemian znaczenia nabiera także problem zdobywania i niekompletności informacji. Instytucje gospodarki rynkowej budowane są powoli, a wpływ na ich ostateczny kształt ma kultura i wartości wyznawane przez społeczeństwo. Są więc one produktem danych warunków i nie mogą być znane *a priori* ani też przenieszone z jednej gospodarki do drugiej. „Plan” reform nie może być taki sam dla różnych krajów, bo winien uwzględniać ich doświadczenia historyczne oraz warunki lokalne. Zachowanie podmiotów gospodarujących to w następstwie efekt zarówno bodźców ekonomicznych, jak i doświadczeń historycznych. Transformacyjne przekształcenie społeczeństwa i gospodarki „z góry”, nie jest możliwe. Zmiany tego typu muszą dokonywać się „od dołu” i winny też być akceptowane przez społeczeństwo (Murrell, 1997, s. 230-232). Jako teoretyczną inspirację dla strategii zmian stopniowych, wskazuje się tu zwłaszcza na poglądy K. Popper’a. I tak

¹¹ Najczęściej wskazuje się na zależność między mechanizmem koordynacji a dominującą formą własności. Por. J. Kornai, The affinity between ownership forms and coordination mechanisms: the common experience of reform in socialist countries, *Journal of Economic Perspectives* 3/1990, s. 142.

¹² Czasami jako źródło tej strategii transformacji wskazuje się także na powodzenie chińskich reform oraz sukces polityki głośności. Por. G. Roland, Political constraints and the transition experience, w: *Lessons from the economic transition. Central and Eastern Europe in the 1990s*, red. S. Zecchini, Kluwer Academic Publishers, OECD, London 1997, s. 173.

np. powołujący się na niego P. Murrell, opowiada się za strategią zmian, której głównymi cechami są (Murrell, 2003, s. 9): identyfikacja najważniejszych problemów i skupienie wysiłku na ich rozwiązaniu; zaprojektowanie rozwiązań umożliwiających wycofanie się ze zmian gdyby okazały się one niekorzystne; wdrażanie rozwiązań, które sprawdziły się już w mniejszej skali lub w podobnym otoczeniu instytucjonalnym¹³.

Nawet powyższa, i bardzo syntetyczna analiza teoretycznych podstaw strategii transformacji pozwala zauważyć, że to właśnie jednak zwolennicy terapii szokowej w znacznie większym stopniu niż propagatorzy gradualizmu – odwołują się do idei i wartości liberalizmu ekonomicznego. Podkreślają oni bowiem uniwersalność praw ekonomii i racjonalność zachowań podmiotów gospodarujących. Tylko w warunkach wolności i własności prywatnej, gospodarka rynkowa może działać efektywnie. Mając powyższe na uwadze, dalsza analiza skupiona zostanie na zaleceniach formułowanych przez zwolenników terapii szokowej.

Terapia szokowa – zalecenia dla transformacji. Doświadczenia Polski

Według zwolenników terapii szokowej skrajny przypadek niestabilności makroekonomicznej, a który był udziałem krajów postsocjalistycznych, wymagał szybkiego wprowadzenia w życie twardego programu stabilizacyjnego (Dąbrowski, 1996, s. 28; Lutkowski, 1999, s. 13). Stabilizacja winna być radykalna, przeprowadzona „za jednym razem” i to na początku transformacji. Działania z nią związane były szczególnie istotne m.in. ze względu na: tzw. nawis inflacyjny, oczekiwania inflacyjne oraz brak dyscypliny makroekonomicznej. Odwlekanie decyzji stabilizacyjnych musiało oznaczać dalsze pogorszenie się sytuacji gospodarczej, ponieważ program zmian stopniowych (lub niedostatecznie radykalnych) nie był już w stanie przewyciężyć narastającej inflacyjnej inercji i inflacyjnych oczekiwań. Równocześnie elementy składające się na pakiet prorynkowych reform były ze sobą powiązane, a ich efektywność była od siebie zależna (Ahrens, 1994, s. 43; Gelb, Gray, 1991, s. 12; Kornai, 1991, s. 65 i nast.). Jednoczesne wprowadzenie zmian pozwalało też uzyskać efekt synergii (Guitián, 1994, s. 61). Zaniedbania w którymś z obszarów transformacyjnej polityki gospodarczej mogły prowadzić do negatywnych konsekwencji w pozostałych (Balcerowicz, 1997, s. 181 i nast.). Przykładowo, liberalizacja cen (w celu odejścia od gospodarki niedoboru oraz związanej z nią nieefektywności i usunięcia deformacji cen uniemożliwiającej racjonalny rachunek ekonomiczny) wymagała równoczesnego wprowadzenia operacji stabilizacyjnej, która miała zapobiec przerodzeniu się inflacji korekcyjnej w trwałe zjawisko. Bez liberalizacji cen trudno było wyeliminować subsydia i zwolnienia podatkowe, co podważało w następstwie możliwość dostosowań budżetowych i zagrażało równowadze makroekonomicznej. Uwolnienie cen było także niezbędne dla zdemonopolizowania gospodarki i jej prywatyzacji (również poprzez rozwój *de novo* sektora prywatnego). Niemniej ważne było to, iż bez liberalizacji nie można było wyeliminować niedoborów¹⁴. Liberalizacja cen i warunków prowadzenia działalności gospodarczej, chociaż stanowiła „bolesny wstrząs”, była „koniecznym i rozstrzygającym krokiem w nową rzeczywistość”. Samo też wprowadzenie zasady wolności

¹³ Ten sposób reformowania gospodarki przeciwstawiany jest też podejściu określanemu przez K. Popper’a mianem utopijnego. Zwolennicy takiego podejścia koncentrują się na krytyce aktualnego stanu, lecz sposoby i środki reformowania dobierane są przez nich odpowiednio do celu, który chce się osiągnąć bez zwracania uwagi na punkt wyjścia. Biorąc pod uwagę, że zastane instytucje są w ich mniemaniu niewiele warte, początkowa faza przebudowy gospodarki zawsze charakteryzuje się przewagą niszczenia nad budowaniem. Ibidem, s. 6-7.

¹⁴ M. Dąbrowski wymienia następujące warunki konieczne wyeliminowania niedoborów w gospodarce:

- 1) liberalizacja cen – uznawana przez niego za warunek najważniejszy;
- 2) efektywna kontrola monetarna;
- 3) liberalizacja handlu zagranicznego;
- 4) zniesienie barier dla przedsiębiorczości prywatnej.

M. Dąbrowski, *Different strategies...*, op.cit, s. 22.

gospodarczej i swobody kształtowania cen, stworzyło nową jakościowo rzeczywistość gospodarczą – gospodarkę rynkową (Lutkowski, 1999, s. 13). Także liberalizacja handlu zagranicznego przyczyniła się do wywołania skutecznej presji konkurencyjnej na przedsiębiorstwa krajowe. Niezbędnym wymogiem stało się w tych warunkach wprowadzenie wymienialności waluty (Balcerowicz, 1997, s. 211). Było to jednym z warunków koniecznych dla osiągnięcia stabilizacji makroekonomicznej¹⁵. Powstanie i rozwój przedsiębiorstw prywatnych stawał się możliwy dzięki dalszemu znoszeniu biurokratycznych i fiskalnych ograniczeń. Jednakże, aby nabrał on większej dynamiki, potrzebne były odpowiednie zmiany przepisów prawnych, zwiększające stopień pewności działań gospodarczych i egzekwowalność umów. Zmiany instytucjonalne stawały się więc również niezwykle istotne, chociaż ich tempo nie mogło być tak duże jak w działaniach na rzecz stabilizacji i liberalizacji. Zależność między stabilizacją a liberalizacją a zmianami instytucjonalnymi była przy tym dwustronna. Prywatyzacja i restrukturyzacja przedsiębiorstw nie była przecież możliwa bez liberalizacji cen i likwidacji niedoborów (Dąbrowski, Gomułka, Rostowski, *Whence reform...*, 2001, s. 312; Lipton, Sachs, 1990, s. 99). Natomiast zachowanie stabilizacji makroekonomicznej wymagało przebudowy instytucjonalnej gospodarki (Antowska-Bartosiewicz, Małecki, 1991, s. 181).

Zwolennicy strategii radykalnej wskazują na tzw. okres polityki „nadzwyczajnej” (*window of opportunity*). Jak zauważa np. L. Balcerowicz, po wielkim przełomie politycznym jaki miał miejsce w Polsce i Europie Środkowej na początku lat 90., występował okres polityki „nadzwyczajnej”, która jednak ustępowała stopniowo miejsca polityce „normalnej” (Balcerowicz, 1997, s. 185-191). Charakteryzuje się on tym, że w warunkach utraty zaufania i braku poparcia dla „starych elit władzy” oraz przy niewykształconych jeszcze nowych strukturach politycznych, zarówno nowi przywódcy jak i zwykli obywatele, mieli większą skłonność do działania i myślenia w kategoriach reform i dążenia do wspólnego dobra. Uzasadniało to możliwość przeprowadzania nawet bardzo kosztownych zmian gospodarczych (już we wczesnym okresie), ponieważ bezpośrednio po przewrocie politycznym społeczeństwo gotowe było je zaakceptować (Winiecki, 1999, s. 228-229; Schipke, 1994, s. 179)¹⁶.

Od początku prac nad programem transformacji w Polsce zdawano sobie sprawę, iż w warunkiem koniecznym powodzenia zmian jest opanowanie galopującej inflacji (Balcerowicz, 1992, s. 40). Dlatego też powstrzymanie inflacji stało się jednym z priorytetów przyjętego w październiku przez rząd programu zmian i determinowało jego radykalny charakter. Jako datę wprowadzenia w życie większości reform przyjęto 1 stycznia 1990 roku. Program zakładał wprowadzenie ustroju gospodarczego opartego na własności prywatnej, konkurencji, mocnym i wymienialnym pieniądzu, otwartego na wymianę handlową z zagranicą, w którym państwo kreuje stabilne ramy dla działalności gospodarczej, ale nie krępuje jej biurokratycznymi regulacjami i nie jest podatne na naciski grup interesów (Balcerowicz, 1992, s. 39). W efekcie dalszych prac rząd przedstawił w Sejmie 17 grudnia 1989 roku projekt 11 ustaw składających się na program terapii radykalnej. Oprócz skierowanej do dalszych prac ustawy o ograniczaniu praktyk monopolistycznych Sejm 27 grudnia uchwalił przedstawione projekty, a 31 grudnia zostały one podpisane przez prezydenta W. Jaruzelskiego (Balcerowicz, 1992, s. 56 i nast.).

Przyjęty i wprowadzony w życie 1 stycznia 1990 roku program zmian zaczęto od nazwiska jego głównego autora nazywać „planem Balcerowicza”. Składało się na niego pięć

¹⁵ Ponadto zwrócić należy uwagę, iż ochrona rynku wewnętrznego przed konkurencją zagraniczną jest kosztowna, gdyż nieuchronnie prowadzi do nieoptymalnej alokacji zasobów. Por. R. Antczak, M. Antczak, The case of gradual approach to foreign trade liberalisation in transition economies, *Studia i Analizy* 150, CASE, Warszawa 1998, s. 32-34.

¹⁶ Koszty poniesione w tym czasie obciążają też przynajmniej częściowo ancient regime. M. Tardos, Sequencing the reform, w: *The transition to a market economy*, red. P. Marer, S. Zecchini, vol. I, The broad issues, OECD, Paris 1991, s. 204.

elementów (Dąbrowski, 1992, s. 56-57; Polański, 2004, s. 8; Rosati, 1998, s. 39; Transformacja społeczno-gospodarcza w Polsce, 2002, s. 7-8)¹⁷: restrykcyjna polityka pieniężna, zmierzająca do ograniczenia deficytu budżetowego polityka fiskalna, liberalizacja cen, częściowa wymienialność złotego oraz restrykcyjna polityka dochodowa. O restrykcyjnym charakterze polityki pieniężnej świadczyło (Dąbrowski, 1992, s. 56-57): ograniczenie podaży pieniądza i przejście przez NBP do polityki realnie dodatniej stopy procentowej. Podwyższono także stopy procentowe od wcześniej udzielonych kredytów. Ograniczono również wielkość kredytów preferencyjnych. Ponadto przyznano bankom komercyjnym swobodę ustalania stopy procentowej od depozytów i kredytów (Transition report, 1997, s. 190). Restrykcyjne nastawienie dominowało również w polityce fiskalnej¹⁸. Ograniczone zostały dotacje przedmiotowe i podmiotowe. Było to nieodzowne wobec konieczności opanowania inflacji, a także przystosowania budżetu do warunków gospodarki rynkowej (Owsiak, 1994, s. 6 i nast.). Ograniczenie subsydiów było związane i możliwe dzięki liberalizacji cen. Około 90% wszystkich cen kształtowało się swobodnie. Pozostałe, takie jak ceny nośników energii, transportu, lekarstwa i czysze, drastycznie podniesiono (Dąbrowski, 1992, s. 56-57; Kaliński, 2004, s. 3-4).

Wprowadzona została także częściowa (wewnętrzna) wymienialność złotego¹⁹. Po zdewaluowaniu złotego zdecydowano się na reżim sztywnego kursu walutowego, który pełnić miał rolę kotwicy antyinflacyjnej (Balcerowicz, 1992, s. 50; Transformacja społeczno-gospodarcza w Polsce, 2002, s. 184). Działaniom tym towarzyszyła liberalizacja handlu zagranicznego. Do handlu z zagranicą dopuszczono wszystkie podmioty, likwidując w ten sposób państwowy monopol handlu zagranicznego (Kaliński, 2004, s. 4). Ważnym elementem programu była także restrykcyjna polityka dochodowa. Obawa przed rozkręceniem spirali inflacyjnej sprawiła, że zdecydowano się zastosować „hamulec płacowy”, to jest podatek od ponadnormatywnego wzrostu wynagrodzeń (tak zwany „popiwiek”) (Balcerowicz, 1992, s. 46-47)²⁰. Przekroczenie określonego progu tempa wzrostu płac oznaczało konieczność zapłaty podatku. Próg ten ustalono początkowo na 0,2 wskaźnika wzrostu cen²¹.

Wymienione działania składały się na terapię szokową, której wprowadzenie miało stworzyć masę krytyczną zmian. Jej celem było jednoczesne „urynkowienie” gospodarki i powstrzymanie hiperinflacji (Balcerowicz, 1992, s. 53). Oprócz wymienionych reform przystąpiono do przemian instytucjonalnych. Obejmowały one m.in. (Kaliński, 2004, s. 3; Dąbrowski, 1997, s. 12 i nast): likwidację pozostałości systemu centralnego zarządzania, wprowadzenie samorządu terytorialnego i własności komunalnej, zaniechanie zasady automatycznego finansowania przedsięwzięć gospodarczych, wprowadzenie osłony socjalnej dla bezrobotnych, „małą” prywatyzację, stworzenie Urzędu Antymonopolowego. Ponadto rozpoczęto

¹⁷ Szerzej na temat powiązań i zależności pomiędzy poszczególnymi elementami programu: D. Lipton, J. Sachs, Poland's economic reform, Foreign Affairs, Summer 1990, http://www.earthinstitute.columbia.edu/about/director/pubs/foreignaffairs_sum90.pdf, 18.02.2004, s. 53 i nast.

¹⁸ Szerzej na temat polityki fiskalnej: A. Wernik, Finanse publiczne i polityka fiskalna w Polsce w latach 1989-2003, Gospodarka polska na przełomie wieków. Od A do Z, dodatek do Bank i Kredyt 3/2004.

¹⁹ Szerzej na temat zasad na jakich oparta była wewnętrzna wymienialność złotego: E. Pietrzak, Internacjonalizacja systemu finansowego Polski w latach 1990-2004, Gospodarka polska na przełomie wieków. Od A do Z, dodatek do Bank i Kredyt 5/2004, s. 12-13

²⁰ Stanowił on drugą kotwicę antyinflacyjną. Szerzej: J. Winiecki, The Polish transition programme: underpinnings, results, interpretations, Soviet Studies 5/1992.

²¹ Ustalony przy Okrągłym Stole i stosowany od kwietnia do grudnia 1989 roku współczynnik indeksacji wynosił 0,8 i stał się jedną z głównych przyczyn hiperinflacji w drugiej połowie 1989 roku. Szerzej: W. Wilczyński, Powrót do gospodarki rynkowej (Teoria i praktyka), w: W. Wilczyński, Ekonomia i polityka gospodarcza okresu transformacji. Wybór prac z lat 1991-1995, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań 1996, s. 23. Wśród przyczyn hiperinflacji wymieniane są oprócz tego: legalizacja handlu walutą w marcu 1989 roku i uwolnienie cen żywności, połączone z redukcją dotacji do cen żywności w sierpniu 1989 roku: D. Lipton, J. Sachs, Creating a market..., op.cit., s. 110-111.

„dużą” prywatyzacją, przy czym jej podstawą była ustawa o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych z 13 lipca 1990 roku (Dz. U. nr 51, poz. 298, 1990). Główne ścieżki, czy też metody prywatyzacji przewidziane w ustawie to (Rapacki, 2004, s. 8; Bałtowski, 2002, s. 130): prywatyzacja kapitałowa (pośrednia) i prywatyzacja bezpośrednia (nazywana w ustawie prywatyzacją likwidacyjną). W ramach ścieżki kapitałowej, po przekształceniu przedsiębiorstwa państwowego w jednoosobową spółkę Skarbu Państwa (czyli komercjalizacji) w przeciągu dwóch lat powinna odbyć się sprzedaż akcji lub udziałów danej spółki osobom trzecim. Do tej metody zaliczyć można również program powszechnej prywatyzacji, który był gotowy już w 1991 roku. Niestety na skutek przeszkód ustawa o Narodowych Funduszach Inwestycyjnych (NFI) (Dz. U. nr 44, poz. 202, 1993) doczekała się uchwalenia dopiero 30 kwietnia 1993 roku, a program uruchomiono w lipcu 1995 roku. Jego rozmiary były jednak niewielkie, gdyż objął on jedynie 512 byłych przedsiębiorstw państwowych. Prywatyzacja bezpośrednia polegała na zadysonowaniu przez Skarb Państwa mieniem zlikwidowanego przedsiębiorstwa w całości poprzez: sprzedaż, wniesienie do spółki lub oddanie do odpłatnego korzystania (Bałtowski, 2002, s. 133). Przekształcenia własnościowe przedsiębiorstw państwowych odbywały się także na podstawie ustawy z 25 września 1981 roku o przedsiębiorstwach państwowych (Dz. U. nr 112, poz. 981, 2002). Najczęściej działo się to poprzez likwidację przedsiębiorstwa państwowego i sprzedaż pozostałego po nim majątku²².

Podsumowując doświadczenia transformacji w Polsce stwierdzić należy, że przejście do gospodarki rynkowej miało charakter radykalny i szokowy. Jak stwierdza L. Balcerowicz zastosowanie takiej strategii transformacji pozwoliło przełamać inercję zachowań podmiotów gospodarujących, wykorzystać okres polityki „nadzwyczajnej” oraz uzyskać efekt synergii i w efekcie stało się źródłem sukcesu transformacji w Polsce (Balcerowicz, 1997, s. 385-386). Zwraca się także uwagę, iż zastosowane wielościeżkowe, wszechstronne, elastyczne i zindywidualizowane podejście do prywatyzacji sprawiło, że sprywatyzowane przedsiębiorstwa państwowe – w porównaniu z innymi krajami transformującymi swoje gospodarki – szybciej reagowały na sygnały płynące z rynku i były lepiej przygotowane do radzenia sobie z konkurencją (Rapacki, 2004, s. 14). Ponadto podkreśla się szybkie tempo wzrostu nowego sektora prywatnego²³, który – w opinii niektórych ekonomistów – w znacznym stopniu przyczynił się do osiągnięcia przez Polskę szybkiego tempa wzrostu gospodarczego (Dąbrowski, Gomułka, Rostowski, *Whence reform...*, 2001, s. 302; Winiecki, 2003, s. 13). Wreszcie wśród cech charakterystycznych dla transformacji w Polsce wymienia się utrzymanie wysokiego tempa zmian gospodarczych, mimo zmian rządów i koalicji rządowych. Zwraca się także uwagę na niestabilność i rozdrobnienie sceny politycznej w Polsce, przy czym stawiana jest teza, iż przyczyniło się to do silniejszej konkurencji politycznej i wraz z nadzorem sprawowanym przez wolne media, pozwoliło ograniczyć zakres działań nieodpowiedzialnych i szkodliwych (Ekiert, 2001, s. 11).

Podsumowanie

Koncepcja liberalnej jednostki gospodarującej nie zmieniła się w zasadzie od momentu jej sformułowania przez Adama Smitha. Dalej utrzymywane są w nurcie liberalnym ekonomii atrybuty jednostki: wolność, własność i racjonalność, które podlegają zarazem jedynie określonym modyfikacjom.

²² O innych, wykorzystywanych w niewielkim tylko stopniu sposobach przekształceń własnościowych przedsiębiorstw państwowych: M. Bałtowski, *Przekształcenia własnościowe...*, op. cit., s. 142 i nast.

²³ Liczba małych przedsiębiorstw prywatnych należących do osób fizycznych wzrosła prawie dwukrotnie w latach 1989-1992. W końcu 1989 roku było ich około 800 tysięcy, a w 1992 roku 1 milion 531 tysięcy. Źródło: Rocznik Statystyczny 1994, GUS, Warszawa 1995, cytaty za: M. Dąbrowski, S. Gomułka, J. Rostowski, *The Stiglitz-Ellerman rejoinder: our main criticisms remain unanswered*, Policy Reform 4/2001, s. 341.

Liberalizm ekonomiczny stał się – zwłaszcza w początkowym okresie transformacji w Polsce – doktryną dominującą jako aksjologiczne instrumentarium zmiany ustroju gospodarczego. Transformacja gospodarcza była też z zasady – przede wszystkim – liberalna, bo oznaczała przejście do gospodarki rynkowej, a w tym i poszerzenie zakresu wolności gospodarczej. Transformacja nie przesądzała jednak jeszcze o wyborze modelu gospodarki rynkowej (typu neoliberalnej, ordoliberalnej czy socjaldemokratycznie korygowanej), i to tak w Polsce jak i w innych krajach transformujących się.

Tym niemniej to właśnie transformacja gospodarcza przywróciła na nowo atrybuty liberalnej jednostki gospodarującej. Uwidoczniły się zarazem – i jak to podkreślano – dwie strategie tej transformacji, tj.: szokowa i gradualistyczna. Ta pierwsza przyczyniła się jednak do tego, że atrybuty te pojawiły się niemal natychmiast po rozpoczęciu zmian lub w możliwie najkrótszym czasie. Radykalne przeprowadzenie stabilizacji, liberalizacji i przebudowy instytucjonalnej poszerzyło bowiem nie tylko zakres wolności gospodarczej, ale również przyczyniło się do upowszechnienia własności prywatnej oraz do zracjonalizowania całego procesu gospodarowania. W Polsce zaś zarówno radykalizm dokonywanych przemian jak też i ich rezultaty w postaci budowy (i odbudowy) podstaw gospodarki rynkowej stały się szczególnie widoczne i istotne.

BIBLIOGRAFIA:

1. Ahrens J., (1994), The transition to a market economy: are there useful lessons from history?, w: *The economics of transformation. Theory and practice in the new market economies*, red. A. Schipke, A.M. Taylor, Springer-Verlag, Berlin.
2. Antczak M., Antczak R., (1998), The case of gradual approach to foreign trade liberalisation in transition economies, *Studia i Analizy 150, CASE*, Warszawa.
3. Antowska-Bartosiewicz I., Małecki W., (1991), Zadłużenie i kapitał zagraniczny a stabilizacja i transformacja, w: *Polityka finansowa, stabilizacja, transformacja*, red. G.W. Kołodko, Instytut Finansów, Warszawa.
4. Åslund A., (2002), *Building capitalism. The transformation of the former soviet bloc*, Cambridge University Press, Cambridge.
5. Åslund A., Boone P., Johnson S., (1996), How to stabilize: lessons from post-communist countries, *Brookings Papers on Economic Activity*, nr 1.
6. Balcerowicz L., (1992), 800 dni. Szok kontrolowany, Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, Warszawa.
7. Balcerowicz L., (1994), Economic transition in Central and Eastern Europe: comparisons and lessons, *The Australian Economic Review*, nr 1.
8. Balcerowicz L., (1997), *Socjalizm, kapitalizm, transformacja. Szkice z przełomu epok*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
9. Balcerowicz L., (1990), *Systemy gospodarcze. Elementy analizy porównawczej*, Monografie i Opracowania 281, Szkoła Główna Planowania i Statystyki, Warszawa.
10. Bałtowski M., (2002), *Przekształcenia własnościowe przedsiębiorstw państwowych w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
11. Boycko M., (1992), When higher incomes reduce welfare. Queues, labor supply, and macro equilibrium in socialist economies, *The Quarterly Journal of Economics*, nr 3.
12. Csaba L., (1995), *The capitalist revolution in Eastern Europe. A contribution to the economic theory of systemic change*, Edward Elgar, Aldershot.
13. Dąbrowski M., (1997), A short history of economic transition in Poland, w: *Fiscal policy in Poland under transition, Russian and East European Finance and Trade*, nr 6.
14. Dąbrowski M., (1996), *Different strategies of transition to a market economy. How do*

- they work in practice?, Policy Research Working Paper, nr 1579, The World Bank, Policy Research Department, Transition Economics Division.
15. Dąbrowski M., (1992), Results and prospects of the Polish stabilization program, *Eastern European Economics*.
  16. Dąbrowski M., Gomułka S., Rostowski J., (2001), The Stiglitz-Ellerman rejoinder: our main criticisms remain unanswered, *Policy Reform*, nr 4.
  17. Dąbrowski M., Gomułka S., Rostowski J., (2001), Whence reform? A critique of the Stiglitz perspective, *Journal of Policy Reform*, nr 4.
  18. Dhanji F., Milanovic B., (1991), Privatization, w: *The transition to a market economy*, red. P. Marer, S. Zecchini, vol. II, Special issues, OECD, Paris.
  19. Dornbusch R., (1991), Strategies and priorities for reform, w: *The transition to a market economy*, red. P. Marer, S. Zecchini, vol. I, The broad issues, OECD, Paris.
  20. Ekiert G., (2001), The state after state socialism: Poland in comparative perspective, *IWM Working Paper*, nr 6, Vienna.
  21. Feltenstein A., Nsouli S.M., (1998), „Big bang“ versus gradualism in economic reforms: an intertemporal analysis with an application to China, *IMF Working Paper*, nr 1, International Monetary Fund.
  22. Filek J., (2002), *O wolności i odpowiedzialności podmiotu gospodarującego*, Wydawnictwo AE w Krakowie, Kraków.
  23. Fischer S., Gelb A., (1991), The process of socialist economic transformation, *Journal of Economic Perspectives*, nr 4.
  24. Frydman R., Rapaczynski A., (1991), Markets and institutions in large-scale privatization: an approach to economic and social transformation in Eastern Europe, w: *Reforming Central and Eastern European economies: initial results and challenges*, red. V. Corbo, F. Coricelli, J. Bossak, The World Bank, Washington.
  25. Funke N., (1993), Timing and sequencing of reforms: competing views and the role of credibility, *Kyklos*, nr 3.
  26. Gelb A.H., Gray C., (1991), The transformation of economies in Central and Eastern Europe. Issues, progress, and prospects, *The World Bank*, Washington, Policy and Research Series, nr 17.
  27. Guitián M., (1994), The process of adjustment and economic reform: real and apparent differences between East and West, w: *Rebuilding capitalism. Alternative roads after socialism and dirigisme*, red. A. Solimano, O. Sunkel, M.I. Blejer, The University of Michigan Press.
  28. Hayek F.A., (1989), *Droga do niewolnictwa*, Wektor, Wrocław.
  29. Islam S., (1993), Conclusion: Problems of planning a market economy, w: *Making markets. Economic transformation in Eastern Europe and the post-soviet states*, red. S. Islam, M. Mandelbaum, Council on Foreign Relations Press, New York.
  30. Jarmołowicz W., (1992), Problemy teorii i polityki płac w gospodarce rynkowej, w: *Od i do gospodarki rynkowej. Problemy teorii i polityki gospodarczej*, red. W. Jarmołowicz, J. Orczyk, AE w Poznaniu, PTE Oddział w Poznaniu, Poznań.
  31. Kaliński J., (2004), *Gospodarka Polski w procesie transformacji ustrojowej (1989-2002), Gospodarka polska na przełomie wieków. Od A do Z*, dodatek do *Bank i Kredyt*, nr 1.
  32. Klaus V., (1991), Price liberalization and currency convertibility: twenty days after, w: *Currency convertibility in Eastern Europe*, Institute for International Economics, Washington.
  33. Kołodko G.W., (1991), Stabilizacja inflacji i rynkowa transformacja. Doświadczenia Polski, w: *Polityka finansowa, stabilizacja, transformacja*, red. G.W. Kołodko, Instytut Finansów, Warszawa.
  34. Kornai J., (1991), *Droga do wolnej gospodarki*, Fundacja Polska Praca, Warszawa.

35. Kornai J., (1990), The affinity between ownership forms and coordination mechanisms: the common experience of reform in socialist countries, *Journal of Economic Perspectives*, nr 3.
36. Kornai J., (1992), *The socialist system. The political economy of communism*, Clarendon Press, Oxford.
37. Kuniński M., (2006), *O cnotach, demokracji i liberalizmie rozumnym*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków.
38. Lavigne M., (1999), *The economics of transition. From socialism economy to market economy*, Macmillan Press, London.
39. Lipton D., Sachs J., (1990), *Creating a market economy in Eastern Europe: the case of Poland*, *Brookings Papers on Economic Activity*, nr 1.
40. Lipton D., Sachs J., (1990), *Poland's economic reform*, *Foreign Affairs*, http://www.earthinstitute.columbia.edu/about/director/pubs/foreignaffairs_sum90.pdf, 18.02.2004.
41. Locke J., (1992), *Dwa traktaty o rządzie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
42. Lutkowski K., (1999), *Transformacja systemu finansowego w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Wybrane zagadnienia*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
43. Łukawer E., (1994), *Poglądy polskich ekonomistów na ogólne założenia transformacji systemowej*, *Ekonomista*, nr 6.
44. Łukawer E., (1997), *Z historii polskiej myśli ekonomicznej 1945-1995*, Centrum Edukacji i Rozwoju Biznesu Olympus, Wyższa Szkoła Bankowości, Finansów i Zarządzania, Warszawa.
45. Marer P., (1993), *Economic transformation in Central and Eastern Europe*, w: *Making markets. Economic transformation in Eastern Europe and the post-soviet states*, red. S. Islam, M. Mandelbaum, Council on Foreign Relations Press, New York.
46. Michałowski J., (1993), *Liberalizm kontra socjalizm. Spór o rachunek ekonomiczny. Od Marksa do II wojny światowej*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
47. Mises L., *Socialism. An economic and sociological analysis*, New Heaven, Yale University Press.
48. Mujżel J., (1994), *Gospodarka polska w latach dziewięćdziesiątych (Recesja, ożywienie i popytowe narzędzia polityki pro wzrostowej)*, Seria naukowa: Zeszyty dydaktyczne PWSSBiA, nr 23, Wydawnictwa Prywatnej Wyższej Szkoły Businessu i Administracji, Warszawa.
49. Murphy K.M., Shleifer A., Vishny R.W., (1992), *The transition to a market economy pitfalls of partial reform*, *The Quarterly Journal of Economics*, nr 3.
50. Murrell P., (2003), *Conservative political philosophy and the strategy of economic transition*, <http://www.bsos.umd.edu/econ/murrell/papers/conserv.pdf>, 18.06.2003.
51. Murrell P., (1997), *What is shock therapy? What did it do in Poland and Russia?*, w: *Transition to the market economy. Critical perspectives on the world economy*, red. P.G. Hare, J.R. Davis, vol. I, Routledge, London, New York.
52. Owsiak S., (1994), *Budżet państwa w okresie transformacji gospodarki polskiej*, *Gospodarka Narodowa*, nr 7-8.
53. Piątek D., Szarzec K., (2008), *Liberalna koncepcja jednostki gospodarującej i jej implikacje dla transformacji gospodarczej*, w: *Liberalizm we współczesnej gospodarce*, red. nauk. W. Jarmołowicz, M. Ratajczak, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
54. Pietrzak E., (2004), *Internacjonalizacja systemu finansowego Polski w latach 1990-2004, Gospodarka polska na przełomie wieków .Od A do Z, dodatek do Bank i Kredyt*, nr 5.
55. Polański Z., (2004), *Przemiana i ciągłość: refleksje o polskiej polityce pieniężnej w okre-*

- sie piętnastolecia transformacji ustrojowej, *Gospodarka polska na przełomie wieków. Od A do Z*, dodatek do *Bank i Kredyt*, nr 2.
56. Portes R., (1993), From central planning to a market economy, w: *Making markets. Economic transformation in Eastern Europe and the post-soviet states*, red. S. Islam, M. Mandelbaum, Council on Foreign Relations Press, New York.
  57. Portes R., (1994), Transformation traps, *Economic Journal*, nr 104.
  58. Przybysz P., (1997), Liberalna koncepcja jednostki a marksizm, pierwodruk: Marksizm, liberalizm, próby wyjścia, red. L. Nowak, P. Przybysz, Poznań: Zysk i ska, <http://www.staff.amu.edu.pl/~epistemo/seminarium/Online/MARK-LIB.pdf>, 03.05.06.
  59. Rapacki R., (2004), Przekształcenia własnościowe w Polsce w latach 1990-2003: próba bilansu, *Gospodarka polska na przełomie wieków. Od A do Z*, dodatek do *Bank i Kredyt*, nr 6.
  60. Roland G., (1997), Political constraints and the transition experience, w: *Lessons from the economic transition. Central and Eastern Europe in the 1990s*, red. S. Zecchini, Kluwer Academic Publishers, OECD, London.
  61. Roland G., (1997), The role of political constraints in transition strategies, w: *Transition to the market economy. Critical perspectives on the world economy*, red. P.G. Hare, J.R. Davis, vol. I, Routledge, London, New York.
  62. Roland G., (2000), *Transition and economics. Politics, markets, and firms*, The MIT Press, Cambridge, Mass., London.
  63. Rosati D.K., (1998), *Polska droga do rynku*, PWE, Warszawa.
  64. Rosati D.K., (1991), Sequencing the reforms in Poland, w: *The transition to a market economy*, red. P. Marer, S. Zecchini, vol. I, The broad issues, OECD, Paris.
  65. Sachs J.D., Woo W.T., (1997), Understanding China's economic performance, National Bureau of Economic Research, NBER Working Paper Series, Working Paper, nr 5935, Cambridge, MA.
  66. Schipke A., (1994), The political economy of privatization, w: *The economics of transformation. Theory and practice in the new market economies*, red. A. Schipke, A.M. Taylor, Springer-Verlag, Berlin.
  67. Schmidt K.M., Schnitzer M., (1993), Privatization and management incentives in the transition period in Eastern Europe, *Journal of Comparative Economics*, nr 17.
  68. Smith A., (1954), *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, Warszawa.
  69. Staehr K., (2003), Reforms and economic growth in transition economies: complementarity, sequencing and speed, Bank of Finland, Institute for Economies in Transition BOFIT, Discussion Papers, nr 1.
  70. Tardos M., (1991), Sequencing the reform, w: *The transition to a market economy*, red. P. Marer, S. Zecchini, vol. I, The broad issues, OECD, Paris.
  71. *Transformacja społeczno-gospodarcza w Polsce*, (2002), Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa.
  72. *Transition report*, (1997), European Bank for Reconstruction and Development, London.
  73. Wei S.-J., (1997), Gradualism versus big bang: speed and sustainability of reforms, *Canadian Journal of Economics*, nr 4b.
  74. Wernik A., (2004), *Finanse publiczne i polityka fiskalna w Polsce w latach 1989-2003*, *Gospodarka polska na przełomie wieków. Od A do Z*, dodatek do *Bank i Kredyt*, nr 3.
  75. Wilczyński W., (1996), Powrót do gospodarki rynkowej (Teoria i praktyka), w: W. Wilczyński, *Ekonomia i polityka gospodarcza okresu transformacji. Wybór prac z lat 1991-1995*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, Poznań.
  76. Wilczyński W., (1996), Ustrój gospodarczy i system regulacyjny w Polsce. Wpływ na stabilizację i wzrost, *Zeszyt Centrum im. A. Smitha*, nr 18.
  77. Wilczyński W., (1995), Warianty polityki transformacyjnej, *Ekonomista*, nr 1-2.

78. Williamson J., (2002), What Washington means by policy reform, w: Latin American adjustment: how much has happened?, red. J. Williamson, <http://www.iie.com/publications/papers/williamson1102-2.htm>, 13.05.2004.
79. Williamson J., (1999), What should the Bank think about the Washington Consensus, paper prepared as a background to the World Bank's World Development Report 2000, <http://www.iie.com/publications/papers/williamson0799.htm>, 13.05.2004.
80. Williamson J., (2003), From reform agenda to damaged brand name. A short history of the Washington Consensus and suggestions for what to do next, Finance&Development.
81. Williamson J., (2004), The Washington Consensus as policy prescription for development, a lecture in series "Practitioners of Development" delivered at the World Bank, 13.01.2004, <http://www.iie.com>, 13.05.2004.
82. Winiecki J., (1999), Formalne i nieformalne reguły postępowania w warunkach postkomunistycznej transformacji, w: Gospodarka w okresie przemian, red. E. Adamowicz, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
83. Winiecki J., (1992), The Polish transition programme: underpinnings, results, interpretations, Soviet Studies, nr 5.
84. Winiecki J., (2003), The role of the new, entrepreneurial private sector in transition and economic performance in light of the successes in Poland, the Czech Republic, and Hungary, Problems of Economic Transition, nr 11.
85. Wojtyna A., (1995), Neoliberalne poglądy ekonomiczne w Polsce i ich wpływ na model transformacji, Ekonomista, nr 5-6.